

ЈЕВТО М. МИЛОВИЋ

„СКИЦЕ ИЗ АЛБАНИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ“
ФРАНЦА ЛУДВИГА ВЕЛДЕНА

У првом хрватском књижевном часопису *Даница илirsка* од 6. фебруара 1836. г. (течај II, број 6) појавио се чланак под насловом „Ц е р н о г о р ц и“ који је фолклорно-етнолошко-географске природе.¹ Изишао је анонимно. Људевит Гај био је покретач и издавач тога часописа. Због тога би се могло помислити да је он писац тога прилога. Зна се, међутим, да „Гај није био ни једини уредник“ и да је „уза се имао драгоцене и вредне помагаче који су заправо носили цео посао на својим плећима. То су били: Антун Мажуранић (1835—1836), Драгутин Раковац (1836—1837)“ и други².

Писац чланка „Црногорци“ говори веома похвално о маленој Црној Гори и диви се јунаштву Црногораца који су „у брегових својих независност увијек задржали“. У то вријеме су Европљани имали чудне представе о црногорском народу. Брокхаус назива Црногорце „слободном заједницом убица“. Неки путописци су тврдили да у Црној Гори живи „један варварски народ, крволочан и вјероломан који презире странце“. Било је, наравно, у интересу Турске и Аустрије, којима је била опкољена наша малена земља, да се такви гласови доносе о Црногорцима.

Кад се то има у виду, онда ће се тек моћи правилно схватити велики значај краткога прилога „Ц е р н о г о р ц и“. Због велике важности ми ћемо овдје саопштити један дио његова текста:³ „Храбри Црногорци обитавају сјеверно од Скадра међу Албанијом и Херцеговином у јако бердовитом развалинама пуном планинском котару, који лежи међу државама аустријанским

¹ *Даница илirsка*, течај II, дана 6. фебруара 1836, број 6, стр. 82—84.

² М. Живанчевић, *Даница илirsка, Југословенски књижевни лексикон*, Матица српска, 1971, стр. 85.

³ *Даница илirsка*, течај II, дана 6. фебруара 1836, број 6, стр. 82.

Црногорац и Црногорка (акварел из 1831.)

и језером Бојаном (В. Даницу илирску, т. I, бр. 26 и 28).⁴ Број житељах у Црној Гори броји се на 120.000, и 116 селах. Цетињ[е] је главно мјесто у Црној Гори. Цијела Црна Гора јест јака тврђа, и како од аустриске тако и од турске страни скоро неприступљива. Народ јест једно крјепко кољено славенско, од кога је Еуропа толико храбрих, марних, вјештих и лијепих пуках добила. Црногорци су у брегових својих незавиност увијек задржали, и ако су се када млетачкој, а када турској заштити

⁴ Уредништво *Данице хорватске, славонске и далматинске* прештампало је 1835. г. течај I, бр. 19, стр. 75—76, и бр. 20, стр. 78—80 из „календара црногорског Грлица за годину 1835.“ на странама (стр. 41—54) чланак Димитрије Милаковић „Кратки преглед на географическо-статистическо описаније Црне Горе“.

и предавали, вендар се при свему тому за подложнике једне али друге власти спознавали нијесу. Они су сада сусједи аустријских земаљах, што велики уплив (Einfluss) на њихово политичко стање има. Црногорци, премда их јест мало, будући вендар да је сваки војник и јунак, лакхо 30 до 40 хиљадах људих под оружје скупе, који се с оном најпаче јужним илирским Славјаном својственом неодолим храбростју одликују. Они стоје под владиком (сад митрополитом), кога сами избирају и који послјије и духовну и политичку највећу власт има. Црногорски језик је славо-илирски. Храна јест главни струк њиховог труда, особито пако держе овце, које им вуну, месо, добар сир и коже богато и обилно давају. Њихове шуме им дају дервах толико, да и изван земље продавати могу, а цвијетне ливаде им питају пчеле и множину кошницах держати допушћају. Славјан јест свуда пољодјелство љубио. Зато он, ако је иначе и пастир, поља своја засеје; тако и Црногорац кукурузу и другу храну, како и сладкога вина доста за своју потребу произваћа. Славјани су пјевајући народ; зато и Црногорац од планине до планине слави пјесмом своју лијепу домовину и хвали љубав јасним по горах разлијегајућим се гласом. Обичаји његови су прости. Истина је, да свуда радо пије, али сваки љуби чистоћу и поштење високо цијени. Црногорци, узевши у опћенито, нијесу сиромашни, него у добростану задовољно живући народац, који се уз свирале (гајде) славенско изнашашће, увесељава и задовољава.“

Да ли је писац чланка „Црногорци“ био у Црној Гори и да ли је он на лицу мјеста проучавао живот, обичаје, навике и језик нашег народа? Свакако да није. Из његовог се чланка види да он не зна за ријеку Бојану. Он је назива „језером Бојаном“. Иако је он добро познавао Милаковићев „Кратки преглед на географическо-статистическо описаније Црне Горе“, ипак се подаци о нашој земљи и нашем малом народу из његовог чланка „Црногорци“ доста разликују од података које је Милаковић саопштио у своме „Кратком прегледу“. Он, на примјер, тврди: „Број житељах у Црној Гори броји се на 120.000 и 116 селах . . . Црногорци, премда их јест мало . . . лакхо 30 до 40 хиљадах људих под оружје скупе . . .“ У „Кратком прегледу“ Милаковићевом стоји:⁵ „Чисто житеља излази на 100.000, од којеје може 15.000 изаћи против непријатеља. Природом утврбена земља и опште отечествољубље Црногораца кадри су вазда неприатељу одупријети се.“ Можда је анонимни писац чланка „Црногорци“ намјерно повећао број становника и број пушака. И „116 селах“, које он наводи у своме чланку „Црногорци“, такође је хиперболичан број.

И Вук Караџић је повећао број пушака у тадашњој Црној Гори у своме чланку »Ein Blick auf Montenegro im Spätjahr 1834« („Поглед на Црну Гору крајем 1834.“), који је објављен у Котинском листу »Das Ausland«, 1834, № 365 од 31. децембра по новом

⁵ Грлица. Календар црногорски за годину 1835, стр. 48.

стилу, 1457—1458.⁶ Тај свој прилог о нашој земљи Карацић почиње сљедећим ријечима:⁷ „Становници су Црне Горе Словени српскога поријекла и православне вјере. Процјењује се да њихов број износи према најновијим површним пописима око 100 000 душа или према тамошњем уобичајеном народном биљежењу 20 000 пушака (то су наоружани људи). Њихов је поглавар обично митрополит, на њиховом језику назван владика (господар), а у његовој су особи уједињене највиша свјетовна и духовна власт. — Познат је дух Црногораца, а исто тако се зна да су они од турског непријатељског упада у Европу, непрестано борећи се с [Турцима], готово увијек сачували своју независност и да сада образују фактично сасвим независну државу . . .“

Писац дописа „Црногорци“ морао је познавати и Карацићев прилог „Поглед на Црну Гору крајем 1834.“, који је штампан 1834. г., и њим се користио. Њему је био добро познат и путопис генерала Лудвига Велдена »*Skizzen aus Albanien und Montenegro*« (»Скице из Албаније и Црне Горе“) из 1831. г. који је објавио бечки часопис »*Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode*« у бројевима 79—74.⁸ Он га је и навео у своме допису „Црногорци“. Из њега је превео на наш језик дио текста који се односи на црногорску ношњу. Није вјерно превео тај текст. Читаве је реченице прескакао или изостављао. Није се ни трудио да му превод буде тачан. Све оно што би бацало иоле сјенку на карактер нашег народа испустио је. Желио је да прикаже Црногорце и Црногорке у најљепшим бојама. Да би се видјело да се он није вјерно држао њемачкога текста и да је из њега одабирао оно што одговара његовој најмени, ми ћемо овдје навести само једно мјесто из његова превода: „Два перчина, (ките, Zöpfe) која сам добио, вагала су 1 ³/₄ фунта, и најљепшој свили присподобити се могу. Лахко се сад може видити, какво бреме носи Црногорка на пазар идући, кад осим косе оне вијенце и новчиће, ћердане и наушке, што све 3—4 фунта износи, уз то вунене хаљине, пак к томе још бреме од пол цента, с којим она преко бедра и долине скаче, носи. Све то треба заједно узети, пак ће се лако знати, како је јака и крјепка илирска шпартанска Црногорка. Да је славни Gall или Spurzheim оне ошишане главе, и сва оруђа у њих, испитао, заисто би био множину лијепих својствах у њих нашао. Високо отворено чело показује узбуђен разум . . .“, Нека буде овдје наведен оригинални текст: [»Zwey solche Zöpfe, die ich kaufte, wiegen, nachdem sie von allem Fett gereinigt und ausgesotten waren, 1 ³/₄ Pfund und sind mit der

⁶ Сабрана дела Вука Карацића, књига осамнаеста (*О Црној Гори. Разни списи*), приредио Голуб Добрашиновић Просвета, Београд, 1970, стр. 609.

⁷ *Ibid.*, стр. 611.

⁸ General Welden, »*Skizzen aus Albanien und Montenegro. Auszüge aus einer noch ungedruckten Beschreibung von Dalmatien*«, *Wiener Zeitschrift für Kunst, Literatur, Theater und Mode*, 2, стр. 629—633, 637—640, 645—650, 653—659, 661—665, 669—673.

schönsten Seide zu vergleichen; man denke sich nun das Gewicht, welches eine auf den Markt ziehende Montenegrinerin an sich trägt, wo sie mit all ihrem Geschmeide behangen ist, welches nach einer geringen Schätzung drey bis vier Pfund wiegen mag, hiezu noch das Gewicht einer schweren wollenen Kleidung, zu der wenigstens zehn Procent Fett und Schmutz geschlagen werden müssen, dann eine Last von einem halben Centner, die sie gewöhnlich über Berg und Thal schleppen, und man wird sich einen Begriff von der Stärke dieser Damen machen können . . . Wenn ein Gall oder Spurzheim die geschorenen Schädel untersucht hätte, die mit allen ihren hervorragenden Organen sich meinen Blicken darstellten, sie würden wahrlich nur eine Menge herrlicher Anlagen entdeckt haben. Die hohe offene Stirn zeigt aufgeweckten Verstand . . .«]

Сад овдје доносимо у преводу Велденова запажања о Црногорцима и Црногоркама и о њиховој народној ношњи:

„Пошто је идућега јутра био пазарни дан Црногораца, ми смо се већ били спремили да се у свануће попнемо на бријег са замком на чији смо врх стигли послвије сата хода; одатле смо уживали у врло лијепом погледу на брдо и долину; али најчуднији је за нас био поглед на клисуру из које се стрпоштава ријека која долази од Monte Sela; то су дивље литице [растурене свуда] у хаотичном нeredу гдје се не може разазнати ни друм ни путања и нијесмо могли схватити како се људи овуда могу кретати; а ипак је ова гудура била главна цеста и главни друм за Црну Гору. Ускоро смо чули како се и камење котрља и како се, у жалосном тону, пјевају пјесме свих илирских народа. Само су људи овдје ондје на стјеновитој избочини изгледали велики као тачке и с муком смо их распознали све док нијесмо добрим двогледом угледали каравану, која је, скакајући с камена на камен, ударила путем према долини у Шпиљарима. То су биле жене с великим теретом на леђима које су преле и пред собом тјерале јако натоварене магарце и друге животиње. За њима је ишла гомила наоружаних људи, који су се овдје ондје заустављали и освртали. Изгледало је да су они гласном виком показивали правац [женама] којим треба ударити. Лакоћа којом је цијела поворка силазила низ стијене и литице које су се дизале небу под облаке и које су се управ одроњавале, заиста су пружале чаробан поглед. Пошто су људи били веома много удаљени од нас, изгледали су нам као мрави који су пузили по камењу које је обрасло маховином. Сад смо се и ми морали пожурити да бисмо из близине посматрали Црногорце. Два пута је седмично тај пазарни дан. Он се одржава одмах сјеверно од градских врата изван [градских зидина] одакле води пут ка Доброти. Ми смо ту затекли војску која је била сасвим заузела градска врата, тржиште и мост преко ријеке [Шкудре] и која је била добро напунила пушке убојним мецима и у сталној приправности. Тада су се постепено појављивали наши гости и полако су се спустили низ литицу. У једном млину, који је био на пушкомет удаљен од

пазара, мушкарци су одложили своје оружје, јер им је било забрањено да се ту наоружани крећу, а исто тако нијесу смјели ући у град без нарочите пропуснице која се давала само онима који су се изванредно отмјено понашали. (Одједанпут се није никад више од шест дозвола издавало). Један Црногорац је остао код оружја да га чува. Жене, напротив, могу слободно улазити у град. Цијела гомила људи приближавала нам се са страшном виком и галамом. Могло се помислити да ће се поклати. У трен ока опколила нас је чета од неколико стотина Црногораца. Њихов је изглед заиста превазилазио све наше представе које смо били о њима добили. Прво је нешто непријатно дјеловало на наше чуло мириса. Да ли је то било због тога што су они данас скакали сатима по литицама, или ради прљавштине која се не би могла описати, или због масти којом су били намазали своју косу и која је заударала, или због честе употребе чешњака који је њихово омиљено јело? Било како било, то заправо нијесмо могли поближе објаснити. Није нам било могуће да даље дишемо у тој веома непријатној ваздушној атмосфери и морали смо се брзо одлучити да се поприлично удаљимо и да посматрамо издалека ту гунгулу. Жене су скинуле тешка бремена с леђа (оне често носе на леђима, исто тако лако узбрдо као и низбрдо, бреме дрва, које је тешко од 50 до 60 фунти). Оне су биле донијеле разне трговачке артикле. Ту је била стока, суво овнујско месо које се зове кастрадаина и које, штавише, и у иностранству ужива добар глас, неколико врста поврћа и других плодова, овчја вуна, коже, маст, сир, восак, перјад, кромпир итд. Изгледало је да су ти први артикли били одређени само за трговину на ситно. За тај износ новца што су за то добили купили су тада штофа, посуђе, воска за свијеће за своје цркве, вина, соли, оружја и барута. То је пасивна трговина, али већа трговина овновима, козама и сиром доноси им знатну корист и за [новчане] приходе од ње с друге стране набављају жито, јер се од [жити] које добијају са свога искрченог земљишта могу прехранити само неколико мјесеци у години. Млетачки цекини су код њих већином у оптицају, а ситан новац је турска пара. Они немају властитог новца у својој земљи. — Пошто се врева на пазару унеколико стишала и пошто су жене отишле у град, а мушкарци су се подијелили у групе, почели смо да их из мале близине посматрамо. У мом друштву налазио се један Бокељ кога су [Црногорци] много поштовали. Њега сам, дакле, брзо упознао и он је постао мој тумач. Мушкарци су већином били шест стопа високи, лијепи, снажно грађени, суровог и искреног изгледа, који је, ако је човјек био на њ навикнут, улијевао прије повјерење него подозрење. Кад сам их упитао за њихова брда, сви су ми истовремено хтјели причати како је тамо код њих лијепо и једногласно су ме позвали да посјетим најближе село Врбу које је од Котора удаљено шест сати хода. Биће да су имали рђаво мишљење о мом пењању узбрдо па су ми понудили да ме прене-

су у корпи преко планине. [Рекли су ми] да ни длаку с главе нећу изгубити (то је сликовито казано). Сад сам ја наручио вина и пили смо у здравље храбрих Црногораца и њиховог деведесетогодишњег владике који је тада још био у животу. Пошто је баш тада одјељење стријелаца гађало мету недалеко одавде, позвао сам и [Црногорце] да учествују у томе да би се и они разонодили па сам расписао и награде, али они нијесу знали руковати нашим кратким пушкама и нико од њих није погодио мету. Због тога су се они силно разљутили. Онда су ме замолили да им допустим да донесу своје пушке [из воденице]. И кад сам им то одобрио, један је Црногорац објесио о камен своју црвену капицу. На одстојању од неколико стотина корака гађали су је сад из својих дугачких пушака и пошто су испалили нешто мало метака, њени комади долетјели су до наших нога. Потребно је штавише да се подробно опише њихова ношња и да се уз то приложи овдје њен цртеж.

Најприје Црногорци имају на себи кошуљу од грубог платна. Она пак служи, као и код већине словенских народа, као украс поврх широких плавих турских чакшира које досежу само до кољена. Поврх тога носе бијели капут који је увелико сличан ономе што су носили Римљани и који је направљен од грубе вуне. Њега израђују њихове жене. Снажни врат [Црногораца] и њихова широка рутава прса изложени су врућини и хладноћи. Дуж рубова [капут] је украшен плавим вуненим везом и многим црним дугметима. Рукави су му широки и снабђевени модрим реверсима који се завршавају шиљастим посуврацима. Кожни каиш причвршћује одјећу уз тијело. О њему виси кутијица украшена са три ките и многим бијелим чавлићима. У њој се држе меци, сачма, прах и олово. У мањој сличној кутијици налази се кресиво и о њој виси дуванска кеса. Преко овога каиша обавијена је око слабина разнобојна сукнена марама која се често зими омотава око главе као турбан. За појасом се налазе два стално напуњена пиштоља и ханџар који се употребљава у цијелој Босни и Далмацији. [Ханџар] је турски нож дугачак двије стопе. Он је изванредан и за сјечу и за бодеж, али је исто употребљив и за све кућне послове, а и за сијечење дрва и меса итд. Ноге су код Црногораца од кољена на ниже љети голе, а зими су покривене вуненим тозлацима. Од разнобојне вуне оплетени назувци покривају им чланке на нози. Ножна обућа, која сасвим личи римским плитким ципелама античких глумаца-трагичара, — направљена је од козје коже која се употребљава код свих илирских народа за прављење опанака. Позната црвена капа црно је опшивена. У свако годишње доба они једино њом покривају главу. Сама глава од чела нагоре ошишана је до коже, а на затиљку направљен је од косе мали перчин. О њиховом лијевом рамену виси шал изаткан од кострети. Он је широк један аршин, а дуг је пет аршина. На крајевима је украшен дугим китама. Мрке је боје код простих људи,

а код имућнијих људи израћен је китњасто; црвене је и црне боје; служи за покривање једног дијела горњег дијела тијела, а прије свега као заштита оружја. Кад пада кишпа, тај се шал пребацује, по дужини, преко рамена. Он се зове струка. Њу носе и мушкарци и жене у свако доба године. Она служи ноћу и као простирач и као покривач. Жене често праве ову тканину веома фино и лијепо, као и остале дјелове одјеће. О празницима имућни људи носе преко горње хаљине јелек без рукава, сашивен од зелене, црвене или црне кадифе са свилом, често опточен крзном. Свему томе треба још додати дугачку турску лулу с чибуком и албанску пушку, дугачку пет стопа. Кундак од пушке је окован месингом, а често је обложен седефом.⁹

Женска ношња није била тако једнолична као ношња мушкараца. Жене сиромашнијег друштвеног сталежа имале су на себи дугачку кошуљу, појас, вунену сукњу и струку. Код имућних жена могли смо разликовати [удате] жене од дјевојака које су стасале за удадбу и од малих дјевојака. [Удате жене] убраћују равно раздијељену косу марамом која је на угловима извезена обојеном вуном. Дјевојке које су зреле за удадбу носе испод [мараме] црвену капицу која је украшена новцем и која је горе причвршћена иглом са дугметом од метала. Младе дјевојке носе само црвену капицу. Невјесте стављају на главу нешто исплетено што је сасвим покривено новчићима у облику цријепа на крову и што је у средини подигнуто у висину помоћу једне игле. Са страна висе на малим металним ланчићима сунце, мјесец и звијезде или су они уплетени у двије дуге плетенице које висе напријед низ прса. При сваком покрету то изазива шумове који су слични звоњењу саоница приликом вожње. У ушима им се налазе велики обоци од метала. И прсти су им пуни прстења. О врату им висе слични накити који стварају разне шумове. Обично су ти украси, до којих оне много држе, направљени од месинга, а ријетко од рђавог турског сребра. Они су стално опточени лажним камењем. Невјеста носи ту капу с металом и послије свадбе све док се не породи, а иза порођаја скида ту капу с главе заувјек...¹⁰ Послије накита [на глави] који тежи 500 грама жене поклањају највећу пажњу везењу кошуља на прсима, врату и на рукавима које су заиста с великим укусом потпуно вуном извезене, а често и златом извезене; најалост није препоручљиво да се та кошуља, која досеже само до паса, пере. Лијепи везови брзо се

⁹ Узалуд је барон Велден затражио од Црногораца да му продају комад свога оружја. У један глас су му одговорили: „Своје оружје не продајемо колико ни своју част.“ Ипак му је један Црногорац покљонио своју пушку, а један други свој ханџар. Њих је Велден исто даровао.

¹⁰ Барон Велден хтио је да изблиза посматра новчиће који „су били образовали тај кров од цријепа“, па се приближио двјема невјестам и дотакао новчиће. Али су невјесте надале вику и побјегле су. Мислиле су да их је он хтио да опљачка. Један Црногорац му је тада обећао да ће му првом приликом показати своју жену у њеним свечаним хаљинама.

упрљају, а то смета њиховој љепоти којој се човјек мора дивити. (Пружила ми се прилика да такве нове кошуље купим, и оне би се могле са својим везом, што се тиче укуса (укус је стално источњачки) изједначити с нашим најљепшим париским везовима. Сасвим извезени рукави веома су широки и слични су рукавима који су попут балона и које носе наше даме с великом љубављу. Од те финије горње кошуље па наниже носи се, мјесто кошуље, нека врста доње грубе сукње која досеже до испод листова. Поврх те прве одјеће облачи се нека врста тунике са врло кратким горњим рукавима од бијеле грубе вунене тканине, која се само у кроју струка нешто разликује од горње мушке хаљине. Преко свега тога долази појас од коже. Он је широк подлактицу; извезен је украсима и обложен многим разнобојним лажним камењем. О њему виси мала кутија која је јако окована бијелим чавлићима и у којој се налази оно што је веома карактеристично за женску сујету: мало огледало, конац, игле и друге сличне мале кућне потрепштине. За гајтан је причвршћен кључ, за каиш бритва, а под лијевом се дојком налази нож који је стопу дугачак и који је често причвршћен за сребрни ланац. Он се само ријетко види јер га струка скрива. [Женска струка] изгледа исто као и струка код мушкараца само је она нешто тање изаткана. У шареној торбици која је оплетена од вуне (то је такозвана ручна торба за рад, а и женска торбица за плетиво, ако хоћете да је тако назовете), — и која виси о лијевој руци налази се прибор за плетење, а често и јаја или све оно што је ломљиво и што се носи на пазар. Кецеља изгледа више као прегача. То је, као што показује цртеж, лијепо израбени вунени ћилим у полујајастом облику, опточен ресама које су једну стопу дугачке. Чарале су од вуне. Остали дјелови женске обуће слични су мушкој обући. — Ни дјевојке, ни жене нијесу ни издалека тако високе као мушкарци; ријетко се могу код њих видјети лијепи облици; домаћи и пољски радови, а и стално ношење тешких терета не допуштају им да расту, а ни црте њихових лица немају оног лијепог кроја ни израза, а то је карактеристично за мушке физиономије; ниједно њихово лице није изгледало глупо, а видио сам их и посматрао више стотина [мушких особа]. И мушкарци и жене имају додуже велика уста у којима се налазе најљепши зуби који се уопште могу замислити и који се код мушкараца испод бркова, (а бркове сви мушкарци носе) још више истичу. Жене и мушкарци имају често лијепе загаситоплаве очи с дугим трепавицама које гледају мало живо испод самих обрва. Очи им леже дубоко у глави. Обрве образују сасвим правилан лук. Због тога се ствара црни оквир и ради тога се очи јако истичу. Уосталом су сва лица препланула од сунца и других временских промјена. Угаситомрка су. Јагодичне кости су испупчене. Поглед им је несталан. Оштрина њихова вида и слуха изванредна је до у дубоку

старост. Жене имају врло fine тамне косе које би добро дошле нашим власуљарима.

Двије плетенице, које сам био купио, биле су тешке, пошто су очишћене од свакојаке масти и пошто су прокуване, једну фунту и три четврти фунте и могле су се упоредити с најљепшом свилом. Треба пак помислити на терет који Црногорка носи на себи кад иде на пазар. На њој је накит којим је украшена и који може, према малој процјени, да тежи три до четири фунте. Томе треба још додати тешку вунену одјећу и још најмање десет процената масти и нечистоће [услед прашњавог пута], затим терет од пола центе, који [Црногорке] обично носе преко брда и долина. И потом ће се тек моћи схватити колико су снажне те жене. Око 11 сати почела се, мало помало, разилазити гомила народа. Једни су већ били продали животне намирнице. Други су били купили све што им је било потребно. [Затим] су се врло срдачно опростили са својим пријатељима и познаницима. Мушкарци су пружили један другом руку и продрмали су је као права господа. Мушкарци и жене изљубили су се у образе и у уста и преклињали су Бога да их доживотно благослови. Дјевојке су добиле пољубац у чело. А потом су, у групама, напустили пазар. Пошто се Црногорци из свих срезова састају на пазару, овдје се познаници прије сретају него у својој беспутној земљи. Како је овдје забрањена свака свађа, они су ту хладнокрвнији и мирнији. Ипак они и овдје често настављају своје кржаве размирице. Тада се разбојницима забрањује да долазе на пазар. А то се показало као најодлучније мјере. Ове размирице се, на жалост, још увијек дешавају из уобичајене крвне освете која непрестано траје и због које се често прогоне и уништавају читаве породице и општине у току више генерација. Они имају додуше своје судове који сами бирају за изравнање ових процеса. Али ако се има у виду да су [Црногорци] веома наглог темперамента, да су увредљиве природе и да су стално под оружјем, које никад не пуштају из руку, онда се лако могу објаснити та убиства и рањавања. Кад сам разговарао с једним њиховим општинским главаром о томе злочину, он је примијетио да народ, који је сасвим препуштен својој властитој снази, може наћи унеколико заштиту само ако има јако осјећање части, ако стално живи у раздраженој будности и навици и ако се стално на опрезу и под оружјем. [Рекао је још] да је ипак боље ако се крађа строго казни и ако се препусти ономе који је напанут, повријеђен и увријеђен и његовим сродницима да се свете. Он мисли да се наши двобоји, до којих често долази због много мањег разлога, могу упоредити с њиховом крвном осветом . . .

Желио сам да купим на пазару такав вунени покривач, односно струку коју Црногорци носе преко рамена, али се ради превелике прљавштине нијесам на то одлучио. Тада ми се мој

нови пријатељ, који је већ горе споменут као општински главар, приближио и рекао да ће лично за ме дати изаткати такву [струку]. Са захвалношћу сам прихватио његов приједлог и одмах му за њу исплатио затражену суму новца, иако сам мало рачунао с тим да ће ми он испунити обећање. Како сам пак био изненађен кад сам, већ далеко удаљен од Црне Горе, добио, послије седам мјесеци, веома фину струку која се одликовала богатим везом. Мој честити пријатељ ми је писао. „Ти заиста мислиш да смо тебе и твоју жељу заборавили, али видиш да смо вјерни својој обавези и да се наше сјећање склопљеног пријатељства пружа и преко мора. Пошто је пак рад био напоран и пошто смо ткали тканину (струку) само од длака које расту на грудима младих коза, потребно је било да прође извјесно вријеме. Замолили смо пречасног владика да освети струку да би она донијела благослов и теби и твојој кући. Нека те она потсјети на сиромашни народ у чијим искреним грудима куца поштено срце“. — Није ми било потребно тај нови доказ да бих се увјерио да карактер Црногораца има понеку веома племениту црту и да они остају сурови само зато што су занемарили образовање и што су, због живог и ватреног карактера, непрекидно склони срџби, освети и непомирљивости и што се томе никако не одупиру. Ко би, међутим, могао порицати њихове изврсне склоности: њихову благодарност, свету дату ријеч, њихово поштење и њихово гостопримство? — Да је [анатом] Гал или [анатом] Шпурохајм испитао њихове ошишане лобање, које су моје очи гледале, заједно са свим њиховим истуреним чулима, — они би заиста били открили само мноштво дивних способности. Високо слободно чело показивало је здрав разум и велику добродушност; поглед и крој ока одавали су обзиривост и посматрачки дар. Ријетко се могла наћи она црта препреденог човјека која карактерише народе источног поријекла, и, све у свему узевши, тај скуп оних сурових људи побудио је код мене више повјерења него што сам га нашао у понекој просвијетљеној земљи. Сад сам позвао на ручак своје нове познанике. Они су мој позив одбили, јер је била субота и јер они врло савјесно посте. Као приврженици српскогрчке цркве, они имају исто толико велик број дана поста колико и свечаности и празника. Црногорци су углавном веома религиозни и на њих врши утицај њихово свештенство. У понеким свјетовним стварима признају и владика као свога врховног поглавара. Као што је познато, свакако их је владика [Петар I] Петровић, који је недавно умро у својој деведесетој години, водио и у миру и у рату. — За кратко вријеме били су се сви посјетиоци пазара повратили у своје стјеновите гребене и наше су очи једва могле даље да виде. Они се не пењу као што то раде други алпски народи савијајући кољена и нагињући се горњим дијелом тијела него њихова нога тражи у камењу, које се котрља, сигуран ослонац, а затим се, са замахом, баца напријед читаво остало ти-

јело. Тиме њихов ход више личи скакању дивокоза. И они имају исто као и [дивокозе] изванредну еластичност мишића. Они такође никад не почињу да ходају табанима него врховима стопала, али врло лако посрћу у равници и на добру путу.“

У својим „Скицама из Албаније и Црне Горе“ аустријски артиљеријски генерал Франц Лудвиг Велден добронамјерно и објективно је приказао Црногорце и Црногорке. О њима је прибрао, за вријеме свога краткога задржавања у Котору, непосредно пуно драгоцених података. Као „невини синови природе“ они су њега пљенили. Црногорци су, које је Велден видио у Боки Которској, „већином били шест стопа високи, лијеви, снажно грађени, суровог и искреног изгледа, који је, ако је човјек био на њ навикнут, улијевао прије повјерење него подозрење...“ „Они су „веома наглог темперамента“, „увредљиве су природе и стално су под оружјем, које никад не пуштају из руке“. „Остају сурови само зато што су занемарили образовање и што су, због живог и ватреног карактера, непрекидно склони срџби, освети и непомирљивости и што се томе никако не одупиру. Ко би, међутим, могао порицати њихове извесне склоности: њихову благодарност, свету дату ријеч, њихово поштење и њихово гостопримство?“ „Да је [анатом] Гал или [анатом] Шпурцхајм“ каже Валден, „испитао њихове ошишане лобање, које су моје очи угледале, заједно са свим њиховим истуреним чулима, — они би заиста били открили само мноштво дивних способности“ код Црногораца. „Високо слободно чело показало је здрав разум и велику добродушност; поглед и крој ока одавали су обазривост и посматрачки дар. Ријетко се“ код њих „могла наћи она црта препреденог човјека која карактерише народе источног поријекла, и, све у свему узевши, тај скуп оних сурових људи побудио је“ код Велдена „више повјерења него што“ га је нашао „у понекој просвијећеној земљи“.

О љепоти Црногорки Велден нема тако високо мишљење: „Ни дјевојке, ни жене“, вели он, „нијесу ни издалека тако високе као мушкарци; ријетко се могу код њих видјети лијеви облици; домаћи и пољски радови, а и стално ношење тешких терета не допуштају им да расту, а ни црте њихових лица немају оног лијепог кроја ни израза, а то је карактеристично за мушке физиономије; ниједно њихово лице није изгледало глупо... И мушкарци и жене имају додуше велика уста у којима се налазе најљепши зуби који се уопште могу замислити и који се код мушкараца испод бркова, (а бркове сви мушкарци носе) још више истичу. Жене и мушкарци имају често лијепе загаситоплаве очи с дугим трепавицама које гледају мало живо испод самих обрва. Очи им леже дубоко у глави. Обрве образују сасвим правилан лук. Због тога се ствара црни оквир и ради тога се очи јако истичу. Уосталом су сва лица препланула од сунца и других временских промјена. Угаситомрка су. Јагодишне кости су испупчене. Поглед им је несталан. Оштрина њихова

вида и слуха изванредна је до у дубоку старост. Жене имају врло fine тамне косе које би добро дошле нашим власуљарима.“

Велден је, попут великог сликара, приказао живописно љепоту Црногораца и Црногорки и добре и рђаве особине њихова карактера. Описао је у својим „Скицама из Албаније и Црне Горе“ детаљно мушку и женску црногорску народну ношњу. Својим „Скицама из Албаније и Црне Горе“ приложио је и аква-рел Црногорца и Црногорке.

На крају бисмо жељели да саопшtimo неколико детаља из биографије Франца Лудвига Велдена. Велден се родио 16. јуна 1782. у Лаупхајму у Виртембергу; умро је 7. августа 1853. у Грацу. 1830. и 1831. он је био генерал у Задру. Тих година је, по свој прилици, посјетио два пута Котор, Врмац, утврђење Тројицу, Тиват, Паштровиће, Брајиће. Г. 1848. именован је цивилним и војним намјесником Далмације. Написао је неколико запажених историјских радова и путописа. 1824. појавила се у Бечу његова монографија „Der Monte Rosa“. Касније су изашли из штампе његова дјела: „Episoden aus meinem Leben“, „Der Krieg der Österreicher in Italien gegen die Franzosen in den Jahren 1813 und 1814“, „Geschichte der Feldzüge der österreichischen Armee 1848 und 1849“, „Der Feldzug der Österreicher gegen Russland 1812“ и „Der Krieg von 1809 zwischen Österreich und Frankreich“.

Jevto M. Milović

»SKETCHES FROM ALBANIA AND MONTENEGRO«
BY FRANCO LUDVIG VELDEN

S u m m a r y

The author concludes that the anonymous article »Cernogorci« (Montenegrins) in the Croatian literary journal *Danica Ilirska* of February 6, 1836, was written on the basis of other then known notes of Montenegro, such as those of: Dimitrije Milaković's »Short survey of the geographic-statistic description of Montenegro« from 1835, Vuk Karadžić's »A view of Montenegro at the end of 1834« and the travels of the Austrian general Franco Ludvig Velden's »Sketches from Albania and Montenegro« from 1831, which is proved by comparing some data.

After that, the stated travels is reviewed and analyzed by F. L. Velden in which Montenegrins and Montenegrin women are represented realistically and without idealization, objectively and well-intentioned, and so Velden's seeing of Montenegro and Montenegrins is an important contribution to the research of the life in Montenegro in the first half of XIX century.

